

INGLIZ VA O'ZBEK LINGVOMADANIYATIDA “OLOV” UNSURINING FRAZEOLOGIK IFODALANISHI

Turgunova Shaxnoza Tursunbayevna

Ingliz tili integrallashgan kursi kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek lingvomadaniyatida “olov” konseptining frazeologik birliklar orqali ifodalanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida olov unsurining semantik, ramziy va madaniy jihatlari ochib berilib, uning inson ruhiyati, ijtimoiy munosabatlar hamda milliy mentalitetdagi o'rnini ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, qo'shimcha frazeologik birliklar yordamida konseptning keng qamrovi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: lingvomadaniyat, frazeologizm, olov konsepti, metafora, semantika, mentalitet.

Annotation. This article analyzes the “fire” concept in English and Uzbek linguocultures through phraseological units. In the course of the research, the semantic, symbolic, and cultural aspects of the “fire” element are revealed, and its role in human psychology, social relations, and national mentality is scientifically substantiated. Additionally, the broad scope of the concept is demonstrated with the help of supplementary phraseological units.

Keywords: linguoculture, phraseologism, fire concept, metaphor, semantics, mentality.

Аннотация. В данной статье анализируется выражение концепта «огонь» в английской и узбекской лингвокультурах посредством фразеологических единиц. В ходе исследования раскрываются семантические, символические и культурные аспекты элемента огня, а также на научной основе освещается его роль в психологии человека, социальных отношениях и национальном менталитете. Кроме того, с помощью дополнительных фразеологических единиц демонстрируется широкий охват данного концепта.

Ключевые слова: лингвокультура, фразеологизм, концепт огня, метафора, семантика, менталитет.

Kirish

Til va madaniyat mushtarakligini o'rganuvchi zamonaviy tilshunoslikda “dunyoning lisoniy manzarasi” tushunchasi markaziy o'rin tutadi. Insoniyat sivilizatsiyasining poydevori bo'lgan to'rt unsur (suv, havo, yer va olov) har bir xalq tilida o'ziga xos frazeologik qatlamni tashkil etadi. Xususan, “olov” (yoki “o't”) unsuri ko'p xalqlarning qadimiy e'tiqodlari, turmush tarzi va psixologik holatlarini ifodalovchi eng faol obrazlardan biridir. Ular orqali xalqning tarixiy tajribasi, turmush tarzi va dunyoqarashi aks etadi.

“Olov” insoniyat tafakkurida eng qadimiy va universal tushunchalardan biri bo'lib, u ingliz va o'zbek tillarida ham keng frazeologik ifodalanishga ega. “Olov” konsepti lingvomadaniy jihatdan juda boy va ko'p qatlamli ma'nolarni o'zida mujassam etadi. U nafaqat tabiiy hodisa sifatida, balki inson tafakkuri, his-tuyg'ulari va ijtimoiy tajribasining muhim ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

1. Hayot va energiya

Olov qadimdan hayot manbai sifatida qabul qilingan: u issiqlik, yorug'lik va yashash uchun zarur sharoitlarni yaratadi. Shu sababli tilimizda “olovi bor”, “ichida olov yonadi” kabi iboralar insonning ichki kuchi, g'ayrati va hayotiy energiyasini ifodalaydi.

2. Muhabbat va ehtiros

Olov ko'pincha kuchli hissiyotlar, ayniqsa muhabbat va ehtiros bilan bog'lanadi. "Yuragi yonmoqda", "ishq olovida yonmoq" kabi frazeologizmlar insonning chuqur hissiy kechinmalarini obrazli tarzda ifodalaydi. Bu yerda olov — ichki hisslarning intensivligi ramzi.

3. G'azab va vayronkorlik

Olovning nazoratdan chiqqan holati vayronkor kuch sifatida talqin qilinadi. "G'azabdan yonib ketdi", "olovdek qizishdi" kabi iboralar keskin emotsional holatni, ayniqsa g'azabni ifodalaydi. Bu qatlamda olov — destruktiv kuch va xavf timsoli.

4. Poklanish va yangilanish

Ko'plab madaniyatlarda olov poklovchi kuch sifatida qaraladi. U eski narsalarni yo'q qilib, yangilanishga yo'l ochadi. Tilimizda bu ma'no ko'proq ramziy ifodalarda uchraydi: "olovdan o'tib tozalandi", "sinov olovi" kabi iboralar insonning qiyinchiliklar orqali poklanishi va kuchayishini bildiradi.

Ingliz lingvomadaniyatida "olov" (*fire*) konsepti frazeologik birliklar tizimida muhim o'rin egallab, ko'p qatlamli semantik va madaniy mazmuni ifodalaydi. Ushbu konsept inson tajribasining turli jabhalari — ruhiy holat, emotsional kechinmalar, ijtimoiy munosabatlar hamda axloqiy qadriyatlar bilan uzviy bog'langan holda namoyon bo'ladi. "Fire" unsurining keng qo'llanilishi uning universal timsol ekanini ko'rsatadi, ya'ni u turli kontekstlarda turlicha, ba'zan esa qarama-qarshi ma'nolarni ifodalash imkoniga ega.

Avvalo, "fire" insonning ichki energiyasi, hayotiy kuchi va faolligini ifodalovchi asosiy metaforalardan biri sifatida qo'llanadi. Masalan, "*to have fire in one's belly*" iborasi insonning kuchli motivatsiyasi, qat'iyati va maqsadga intiluvchanligini bildiradi. Xuddi shuningdek, "*to light a fire under someone*" birikmasi kimnidir faolroq bo'lishga undash, unda tashabbus uyg'otish ma'nosini beradi. Bu kabi frazeologik birliklarda olov ijobiy baholanadi va u insonni harakatga keltiruvchi ichki kuch, psixologik energiya manbai sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan, "fire" konsepti ingliz lingvomadaniyatida faoliyat, tashabbus va muvaffaqiyat bilan chambarchas bog'liq.

Bundan tashqari, "fire" muhabbat va ehtirosni ifodalovchi kuchli emotsional metafora sifatida ham keng tarqalgan. "*To be on fire for someone*" iborasi kuchli romantik tuyg'ularni, ehtirosli muhabbatni anglatadi, "*old flames*" esa o'tmishdagi sevgi munosabatlarini eslatadi. Bu holatda olov obrazining issiqlik va yorqinlik xususiyatlari inson qalbidagi his-tuyg'ular intensivligini ifodalashga xizmat qiladi. Lingvomadaniy nuqtai nazardan, bunday iboralar sevgi va ehtirosni nazorat qilib bo'lmaydigan, tabiiy va kuchli ichki holat sifatida talqin etadi.

Shu bilan birga, "fire" konseptining destruktiv tabiati ham ingliz frazeologiyasida muhim o'rin tutadi. Olovning nazoratdan chiqishi xavf va vayronkorlikni anglatgani sababli, bu xususiyat ko'plab iboralarda metaforik tarzda aks etadi. Masalan, "*to play with fire*" iborasi ongli ravishda xavfli ishga qo'l urishni bildiradi, "*to add fuel to the fire*" esa mavjud nizoni yanada kuchaytirishni anglatadi. Bu kabi frazeologik birliklarda olov salbiy baholanib, u ehtiyotsizlik, ziddiyat va halokat ramzi sifatida talqin qilinadi. Shunday qilib, "fire" bu qatlamda ijtimoiy va psixologik xavfning ifodachisiga aylanadi.

Bundan tashqari, ingliz lingvomadaniyatida "fire" poklanish, sinov va transformatsiya ramzi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. "*Trial by fire*" iborasi insonning og'ir sinovlardan o'tib, chiniqishini va tajriba orttirishini bildiradi. Bu metafora tarixiy va madaniy ildizlarga ega bo'lib, olov orqali sinovdan o'tish g'oyasiga asoslanadi. Mazkur kontekstda olov insonni tozalovchi, uni yangi bosqichga olib chiquvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Bu esa "fire" konseptining faqat destruktiv emas, balki konstruktiv va yangilovchi xususiyatlarga ham ega ekanini ko'rsatadi.

Umuman olganda, ingliz tilidagi frazeologik birliklarda “fire” konsepti hayotiy energiya, ehtiros, xavf va yangilanish kabi turli semantik yo‘nalishlarni o‘zida mujassam etgan murakkab lingvomadaniy hodisa sifatida namoyon bo‘ladi. Uning ko‘p ma‘noliligi va metaforik boyligi ingliz xalqining dunyoqarashi, emotsional tafakkuri va ijtimoiy tajribasini chuqur aks ettiradi.

O‘zbek madaniyatida olovga bo‘lgan munosabat qadimiy Zardushtiylik an‘analaridan boshlab, islomiy tushunchalargacha bo‘lgan uzoq yo‘lni bosib o‘tgan. Olov bir vaqtning o‘zida ham poklovchi kuch, ham vayronkor stixiya, ham hayotiy energiya ramzi sifatida namoyon bo‘ladi. Bu ikki yoqlamalik frazeologizmlar semantikasida ham o‘z aksini topgan.

Semantik tahlil va tasnif nuqtayi nazaridan, o‘zbek tilidagi olov yoki o‘t komponenti ishtirok etgan turg‘un birikmalarni bir necha guruhlariga ajratish mumkin. Avvalo, xavf va ehtiyotkorlikni ifodalovchi frazeologizmlarda olovning vayronkorlik xususiyati inson faoliyatidagi xatarli vaziyatlarga qiyoslanadi: masalan, “*o‘t bilan o‘ynashmoq*” iborasi xavfli, oqibati yomon bo‘lishi mumkin bo‘lgan ishga qo‘l urishni anglatadi, “*olovga moy sepmoq*” esa mavjud vaziyatni yanada keskinlashtirish, nizoni kuchaytirishni bildiradi.

Shuningdek, ruhiy holat va hissiyotlarni ifodalovchi frazeologizmlarda inson qalbidagi kuchli ehtiros, muhabbat yoki iztirob olov orqali metaforalashtiriladi: “*yuragiga o‘t tushmoq*” qattiq bezovtalanish yoki sevib qolishni, “*ichi yonib, tashi kuymoq*” ichki iztirobni yashirincha boshdan kechirishni, “*o‘t bo‘lib yonmoq*” esa kuchli g‘ayrat va shijoatni ifodalaydi. Bundan tashqari, chorasizlik va murakkab vaziyatlarni ifodalovchi iboralarda ham olov obrazi faol qo‘llanadi: “*ikki o‘t orasida qolmoq*” ikki qiyin tanlov orasida qolib ketishni, “*olovdan olib, cho‘qqa tashlamoq*” esa vaziyatni yanada yomonlashtirishni anglatadi.

Nihoyat, shaxsning xarakteri va ijtimoiy faolligini ifodalovchi frazeologizmlarda olov jonlilik va keskinlik timsoli sifatida namoyon bo‘ladi: “*olovday yigit*” chaqqon va g‘ayratli insonni bildirsa, “*og‘zidan olov purkamoq*” kuchli g‘azab va keskin nutqni ifodalaydi.

O‘zbek frazeologiyasida “olov” obrazi ko‘pincha insonning ichki energiyasi va tashqi ta‘siri bilan bog‘lanadi. Diqqatga sazovor jihati shundaki, o‘zbek tilida “o‘t” va “olov” so‘zlari sinonim sifatida qo‘llanilsa-da, frazeologik kontekstda ularning o‘z o‘rni bor. Masalan, biz “*o‘t bo‘lib yonmoq*” deymiz, lekin “*olov bo‘lib yonmoq*” iborasi nutqda kamroq uchraydi (bu birikmada “o‘t” so‘zi kuchliroq emotsionallikka ega).

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o‘zbek lingvomadaniyatida olov konsepti inson hayotining muhim dinamik jarayonlarini ifodalaydi. Olov komponenti ishtirokidagi frazeologizmlar nafaqat tilning lug‘at boyligini, balki xalqining olamni hissiy-intuitiv anglash tarzini ham ko‘rsatib beradi. Ushbu birliklarni qiyosiy aspektida (masalan, ingliz yoki rus tillari bilan) o‘rganish xalqlararo madaniy farq va o‘xshashliklarni ochishda muhim ahamiyat kasb etadi. “Olov” konsepti frazeologizmlarda metaforik asosda namoyon bo‘lib, insonning ichki dunyosi, hissiyotlari va hayotiy tajribalarini ifodalashda muhim vosita hisoblanadi. Uning ko‘p qatlamli semantikasi til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yaqqol ko‘rsatadi.

Adabiyotlar:

1. Rahmatullayev, Sh. (2017). *O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati*. Toshkent: O‘qituvchi.
2. Mahmudov, N. (2012). *Til va madaniyat*. Toshkent: Fan.
3. Safarov, Sh. (2008). *Kognitiv tilshunoslik asoslari*. Toshkent: Fan.
4. Vorkachev, S. G. (2001). Linguoculturology and concept theory. *Philological Sciences*, 2, 64–72.

5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words*. Oxford University Press.
7. Apresyan, Y. D. (1995). *Selected Works: Lexical Semantics*. Moscow.
8. Karimov, B. (2019). O'zbek frazeologizmlarining lingvomadaniy tahlili. *Filologiya masalalari*.